

DOI: 10.21005/pif.2018.36.B-01

**DELUSION OF THE AUTHORITY OF ARBITRARY DOCTRINE.
SUBJECTIVISM AND THE OBJECTIVIZATION OF EXPERT EVALUA-
TION OF ARCHITECTURAL HERITAGE**

**MIRAŻ AUTORYTETU ARBITRALNEJ DOKTRYNY.
SUBIEKTYWIZM A OBIEKTYWIZOWANIE EKSPERCKIEJ
OCENY DZIEDZICTWA ARCHITEKTONICZNEGO**

Robert Barełkowski

dr hab. inż. arch., prof. ZUT

Author's Orcid number: 0000-0002-2375-4257

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Wydział Budownictwa i Architektury

Katedra Projektowania Architektonicznego / Zakład Projektowania Zintegrowanego

ABSTRACT

The paper attempts to deliver theory-based and practice-based critical analysis of expert's approach to assessment of heritage status. Using different cases author presents flaws of discretionary assessments when they are devoid of methodological and objectivization mechanisms. Author proposes to establish connection between values, assessment, system and status attribution in order to improve the quality of heritage protection.

Keywords: heritage protection, system of values, values of monuments, architectural heritage assessment, H^{eV} method

STRESZCZENIE

Artykuł podejmuje próbę dostarczenia opartej na teorii i praktyce krytycznej analizy podejścia eksperckiego do oceny statusu dziedzictwa. Wykorzystując różne przypadki autor przedstawia błędy ocen uznaniowych, gdy są one pozbawione mechanizmów metodologicznych i obiektywizujących. Autor proponuje powiązanie wartości, oceny, systemu i nadania statusu dziedzictwa w celu poprawy jakości jego ochrony.

Słowa kluczowe: ochrona dziedzictwa, system wartości, wartości zabytków, ocena zabytków architektonicznych, metoda H^{eV}

1. FRAGMENTATION OF THE SYSTEM OF HERITAGE STATUS ASSESSMENT

For many years doctrines of conservation proposed expert-based view of architectural and urban heritage. On the one hand the doctrine itself, to which the most significant document up to this date is the Venice Charter from 1964, has been founded on several principal ideas. The first idea is that of a vessel, containing artistic value and historical record of the past. The second idea presents complex layers of being of a monument which could be defined as time-related accumulation of meaning. The third one focuses on the authenticity, which is derived from the object itself as well as from the setting of the monument, bringing along the idea that scale of a monument and the scale of its setting are combined and should be protected jointly. The fourth brings on the purpose exposing the social use of a monument – its significance becoming diminished if there will be no community to relate to the past of this monument, to contemplate it, not even one to experience it and extend its knowledge. Although these four concepts do not exhaust meaningful interpretations of the guidelines given in the Venice Charter, I would argue to see these are the most significant. The two former seem to be unquestionable as they refer to the definition of what monument really is and how it should be understood. All currently available interpretations of the meaning, its critical analyses made within the theory of conservation never have shaken these reasonable, well crafted words depicting the complexity of cultural role monuments play in our civilization. On the other hand, the Venice Charter, marking the foundation of modern conservation movement and providing significant framework for all subsequent concepts of heritage protection as well as developing theory and reasoning, is now over 50 years old and faces both external and internal challenges. The latter are particularly significant because clearly they expose gaps or discrepancies in transferring the doctrinal tenets into practical use. It proves that, as Bogusław Szmygin put it as early as in 1996, unadjusted document representing somehow romantic approach to the idea of monuments preservation cannot be seen as efficient and in result it weakens the discipline either causing conflicts related to heritage, or even removes any viability from conservation activities leaving the monument at the mercy of its owner (1996: 348) [18]. While some propose to adjust the doctrine in order to make it more viable, or, like Szmygin, see necessity to make theoretical foundations more compatible with available conservation techniques and technologies (*ibid.* 348), I would argue that what doctrine needs is to fill the gap between theoretical principles of protection and practice with particular focus on actions having legal consequences: entries into the register of monuments, processes of evaluation and qualification. It seems that to do so the practical interpretation of notion of values as well as ability to decode them (in order to understand the monument) must lead the transformation into less homogenous hierarchy of heritage (which I will not address herein).

The aim of this paper is to relate to the subjective aspects of how conservation doctrine is interpreted in the context of heritage values and qualification of architectural objects as monuments. I will argue against resultant arbitrary stance, which corresponds to misrepresentations, errors, ultimately undermining of the authority of the doctrine itself. It is assumed that preservation of monuments requires to establish a discretionary framework, set of guidelines assuming certain selected values, and in this regards deliver rules of protection. Values herein can be defined as abstract notions recognized by people as important, representing perceivable attributes of architectural object which manifests them through embodiment, absorption or deposition (cf. Barełkowski, 2013: 13) [4] – an object records these values and contains them, they are recognizable as well as they may be used regardless of material status of the object, assuming its parts are preserved (and in extreme cases even if the entire monument is destroyed). The fundamental problems with values of heritage is that while it is reasonable to build an open set of values to define the general meaning of the heritage, leaving particular object, like architectural object, without understanding specific values contained, without naming values to be preserved in it, extremely misleading. As both theory and practice exemplify, escapism represented by the majority of researchers who avoid defining the values

related to the object, may be the source of misinterpretations, bad practices in conservation, and ultimately weaken the authority of discipline of conservation, particularly in the eyes of communities who, in order to support ideas of preservation, must understand reasoning behind restrictions and exclusions preservation surely should impose on valuable objects. In this regard, so well written approach to the definition of value, profound, but maybe slightly too detailed and unclear, like that presented by Michał Witwicki (2007) [20] makes for an extreme rarity. Witwicki's approach, although presents some values in descriptive manner, could easily aspire to be taken as a foundation for any qualification process, assuming that performed validation will be solid and reliable. It is well connected to legal framework, developing the understanding of particular categories – historic, artistic, and scientific values. Witwicki, discontent with current state of affairs in conservation practice, wrote:

Lack of commonly accepted assessment criteria of heritage values accompanied by inability to perform validation, visible in many administrative decisions, increase the risks of errors during the entry into the register of monuments, that can produce significant difficulties in proper operation of protected objects. This problem has already matured to prompt detailed, broad discourse and to determine the evaluation system that would form the basis of conservation policy (ibid., 78).

The bill on protection and preservation of monuments clearly defines only categories of values: historic, artistic, and scientific. The document asserts that presence of one of those values conforms minimal conditions to enlist the object and embrace it with protective status. It is a necessary generalization for legal act, but it has significant implications if the theory doesn't build a coherent, science-based explanation for attributing a monument. The bill, in Art. 3, pt. 1, defines a monument as a product of human culture which witnesses the past or an important event, and which deposits historic, artistic, or scientific values for the benefit of a society. However, how a monument can be distinguished from an ordinary building? How the status of a monument justifies distinction of an object and at the same time imposing restrictions on the ownership, ability to transform, remove, rebuild? Does the theory, and respectively the doctrine of conservation, provide us with sufficient clues to determine the status of an object?

Many researchers find the process of authority-based (or expert-based) assessment of qualification to the heritage a valid approach. It reflects the inability of making conservation an objective discipline, weighing values in an unquestionable way on the one hand, and it provides allegedly appropriately flexible mechanisms of conducting an assessment. The latter seems to be well-suited to see the status of a monument in its complex and unique setting, individual and unrepeatable context in which monument exists. Problems any expert meets when tasked with assessment of whether the status of a monument should be applied to an architectural object can be found in limitations of human ability to simultaneously process not only the multitude of information related to monument, but also to grasp holistic concept of its significance. These obvious difficulties are well depicted by Anna Barbasz-Bielecka (2013: 38) [2], who, one among many others, claims there are no objective criteria to determine the status of a monument. Regardless whether we agree or disagree with this statement, it doesn't solve any problems, on the contrary, it encourages the concept that a sufficiently knowledgeable individual may validate or invalidate the status of a monument, as is very often seen in practice. The mechanisms of qualification are too often arbitrary, not to say whimsical. As Grzegorz Bukal aptly notices, even interpretation of the definition of a monument presented in legal framework and subsequently in the doctrine is subject to random interpretation, so undefined, that as he says, it is easier to define, which object does not meet criteria of a monument (2013: 61) [8]. Bukal finds out, that these non-monuments are extremely rare, if definition is to be taken literally, without any kind of logic or scientific filtering. Criteria are blurred, evaluation methodologies rarely applied and followed, or unclear at best, validations selective and detached from the understanding of

consequences decision has on monument, its owners' rights, wide range of them as given by Paulina Gwoździewicz in her analysis of limitations in owner's *ius possidendi* (possession), *ius utendi* (use), *ius abutendi* (destruction), and even *ius fruendi* (which, although may be translated also as use, refers to gaining profits as a result of use instead of use *per se*). Gwoździewicz reminds, that bill on protection and preservation of monuments not only limits usual owner's privileges, but imposes duties to be fulfilled compulsory, with neglect being potentially interpreted as offense and penalized (2009: 114) [12], making regulations and respectively duties particularly uncomfortable.

Both Witwicki and Marcin Gawlicki strongly emphasize that legal requirements do not create clear, understandable conditions to establish and to help in objectivization of monuments qualification. They both suggest that while in common instances discussion on monument status may avoid the application of more disciplined methodology, it is not acceptable within boundaries of science, and certainly should not be accepted when application of resultant legal guidelines restrain significantly people's rights (Gawlicki, 2013: 100-102) [11].

2. VALUES, ASSESSMENT, SYSTEM

Five years ago Szmygin proposed system of validation of monuments comprising of four main components – status of protected object (result of validation), status of values embodied in a monument (special status, hierarchy of values), subject of validation (set or category within which validation is performed), and finally there is fourth component – validating subject (person or institution). That system is expected to act in several subsequent or parallel procedures (this distinction is not fully explained in the paper): recognize and attach status of monument related to recording the past or object of heritage being the representative object for modern/contemporary works, determine core values named by Szmygin autotelic, thus existing objectively, regardless of external interpretations, validations etc., relate the object to its specific group (set) of objects, either monuments or pieces of heritage, and finally assign a person or an institution to the case (Szmygin, 2013: 191-192) [19]. While presented system delivers very important reflection on the theoretical background, it has some controversial or unexplained parts, among them the most significant absence of solution for how qualification criteria for a monument or piece of heritage should work and how criteria should maintain balance between what must be flexible and that what must be fixed, constant (like when implementing the concept of space of a monument, where site or object is interpreted as an interface; this interpretation unrelated to heritage issues was proposed by Simon Scheider and Krzysztof Janowicz, 2010: 1-2, [17]; cf. its application within the theory of architectural conservation by Barełkowski, 2012: 41, [3]). One more issue urges for explanation in context of coming discussion presented herein, that is distinction between monument and heritage proposed by Szmygin. While stipulation of use heritage could theoretically provide functional distinction between what is historic and what is valuable, worth being protected yet still may be seen as contemporary, I think that this misuses the term heritage, which applies to entire categories of valuable objects, whether historic or more recent, and already is used in that broad context to accommodate various groups of architectural objects. This issue seems to be purely rhetoric, therefore heritage should, in my opinion, encompass monuments and establish category of recognized contemporary objects contributing to culture, regardless of the name this category will acquire. This will allow to consider all objects of heritage, whether from distant or from recent past, to be the subject of one system, because contemporary objects should be also seen as part of the same continuum. Some years later, and this artificial distinction could produce conflict in taxonomy, while multiple objects would be simultaneously pieces of heritage and monuments, after acquiring additional meanings and importance for decades following their initial recognition.

In fact, what Szmygin presented I would call the theoretical framework for the system of validation, not the system itself. The system should allow to act, formulate rules or relationships, filter interpretations and subjective, personal preferences, so hard to eliminate when it comes to conservation issues, so hard to be overcome due to decades of practice based on individual preferences, to which doctrine was quite often used as fig leaf (cf. Op. cit. Bukal, 2013; Szmygin, 2013). To build validation system or assessment system one has to address issues mentioned by Szmygin, but at the same time to go deeper into the process. Before naming steps leading to make the system work I have to address the status of part of the heritage. However this assumption is often contested, piece of heritage must be exceptional, either among other objects representing similar period, similar type, or among objects located in the same environment. I argue that it would be pointless to assume that every building, every public space, every stone, brick, window, or door automatically becomes part of the heritage because of expert's opinion, because of the process of assessment performed in an individual, asystemic, arbitrary way.

Thus, first, assessment system has to establish open set of traits or attributes that make an object part of the heritage, namely determine its exceptionality. To do so, categorization and cultural environment of scrutinized object must be addressed to understand the context. Second, set of values must be derived from that context. Systems of values can be implemented according to one of already established proposals, like traditional systems of Walter Frodl (1966) [10], like that of already quoted Witwicki (Op. cit. 2007), Waldemar Affelt (2008: 11) [1] for engineering and technical heritage. Other proposals were more narrowing and less theoretically inclined giving rather tools for direct practical implementation within the existing system like one presented by Halina Rutyna (2012: 277-279) [16], who simply adopts Frodl's concept, or one dedicated to local planning, thus digressing from assigning special status to particular object directly importing their status *ex post* assessment, Robert Hirsch's elaboration (2013: 70) [13], in my opinion both slightly too mechanistic to allow for generalization and wider application. In this article we will refer to Witwicki's system as referential one, taking as basic Robert Barełkowski's system of values (Op. cit. 2012: 45-46). Both systems have been implemented in H^{ev} assessment method, as described by Barełkowski (2016, [6]; 2017, [7]) in diverse situations and contexts.

Third, the system must determine the process of recognition of how traits or attributes are manifested and how efficiently they contribute to stipulated exceptionality of the object – this exceptionality can be the result of one outstanding value, or a combination of more modest values, jointly applying specific status to the object. This weighing of values reflects complexity of nature of heritage, and corresponds to necessary absorptiveness of the system to accommodate unpredictable cases, in which composition of attributes may be so extraordinary, that it doesn't fit any of currently known categories.

Fourth, the system must examine whether parts of analyzed object require the object to remain as unaltered entity or suggest acceptable rate of possible intervention. Intervention in monuments, in majority of cases, is as common, as misrepresented in the theory. Vast majority of buildings or architectural objects require some forms of adaptation or physical protection, and these actions result in some, minor or major, alterations. At the same time this process is obviously a form of acceptance given to partial loss of authenticity (cf. Barełkowski, 2014) [5]. Even if these actions may be justified, they are clearly contradictory to tenets of conservation in a sense of changing the nature of heritage that exceeds necessary minimal interventions to assure the preservation of an object – under the umbrella of necessary preservation these extremely sophisticated technologies of surveillance or monitoring, or fittings to assure accessibility and exposition appear on site. Therefore intervention should not be seen as the process of endangering the heritage – it is the scope and the scale of intervention that may become perilous or unwanted, not the intervention itself, which seems to be absolutely in coherence with Venice Charter (see Art. 5).

Fifth, system should confront the values, the attributes and the aims (eg. functional) or the purpose of preservation of heritage. It is crucial to understand the purposefulness of how particular object operates for the benefit of society. The definition of purpose will allow to understand otherwise blurred limits of required interaction with physical substance or setting of the object.

3. LOOK INTO THE PRACTICE

Analyzing the monument means examining the object itself, its spatio-temporal continuity (historical layers imbued, elements mutually supportive or contradictory, expected changes in use, form, or meanings), its surrounding, or wider, environment. It also means that applying value matrix, in case of H^{ev} method – AVHM and UHVM for architectural objects and urban complexes respectively, must be supplemented by dedicated research, relative to the type of scrutinized object.

In case of architectural object the examination will include typological analysis, saturation with artistic movables (if applies), representativeness versus uniqueness analysis, urban context, timeline aspect of spatio-temporal continuum, structural innovation check. In case of urban complex it will be spatial composition vs land division analysis, analysis of architecture contained, land configuration and land use transformations, urban setting analysis, district-related context, again timeline aspect of spatio-temporal continuum. The above given lists are not exhaustive and may be extended according to individual requirements dictated by particular case, but it expresses minimal steps required to responsibly prepare the assessment of heritage. The most important issue discussed herein is, however, not the details of any particular methodology, but proving that any system allowing for open and accessible reasoning behind validation of heritage makes the process of validation at the same time transparent, clear and prone to public discourse leading to its potential (and probable) improvement. The argumentation, instead of leading to expert-based statement, must be built to fulfill certain methodological requirements, it standardizes procedural part of the assessment, giving the opportunity to verify whether the subject preparing the assessment did it with due diligence.

Fig. 1. Detached house at Wilanowska 333, Warsaw, included in local register of monuments, photo: R. Barelkowski, 2014.

Ryc. 1. Dom wolnostojący przy Wilanowskiej 333, Warszawa, włączony do GEZ, foto: R. Barelkowski, 2014.

The case of Wilanowska 333 exemplifies very confusing situation in which the effect, entering the object into local register of monuments (GEZ), is as confusing as embarrassing. The administrative body includes detached house at Wilanowska 333 on a basis of expert's validation which was not indicated as one prepared according to any methodology. Conservator's office determined that building is a "valuable example of modernist architecture" and that it also "exemplifies avantgarde box-like functionalism". These brave statements made the building seen in figs. 1 to 3 a monument, with origin from pre-war times.

Fig. 2. i Fig. 3. Detached house at Wilanowska 333, Warsaw, included in local register of monuments, photo: R. Barełkowski, 2014.

Fig. 2. i Fig. 3. Dom wolnostojący przy Wilanowskiej 333, Warszawa, włączony do GEZ, foto: R. Barełkowski, 2014.

Naturally, pictures cannot tell the story of the building and despite its unimpressive looks it had to be analyzed thoroughly, no presumptions taken. Contrary to how the office of capital conservator made their opinion (while I don't want to assume any particular way this assessment has been conducted, clearly no typological analysis or group analysis was performed in that case), the re-validation included comparison with 40 other buildings from stipulated period to check whether the assumption on exceptional values of detached house done by unrecognized architect were true.

It should be noted that many objects of pre-war architecture in Warsaw show a very high level of articulation of modernist stylistics. At that time not only Warsaw's architects worked in Warsaw (eg. Teodor Bursche [Bursze] (cf. Faryna-Paszkiwicz, 2001: 91) [9], Bogdan Lachert, Marek Leykam, Lucjan Korngold, Helena and Szymon Syrkus, Bogdan Pniewski, Marcin Weinfeld (cf. Leśniakowska, 2005) [15]), but also designers from other centers (eg Karol Schayer). Not all outstanding or distinctive single-family, villa or small-scale residential buildings are entered in the register of monuments, *de facto* this only applies to selected buildings, and the vast majority are protected only by incorporation

included in GEZ. However, the review - specifically the field vision - of the objects included in the GEZ clearly shows that in the course of preparing the record, a sufficient valorization was not made for a significant part of the resource, which would give a sufficient basis for qualifying whether inclusion in the register is justified or not. The quality of objects varies not only in their original form, but also in the degree of preservation of qualities that distinguish architectural work from a functional but substandard building object.

Poor evaluation process cannot be justified by limited budget of the office, while it doesn't require much gathering of information, because usually the office has access to multiple sources and pieces of information, and eg. comparative analysis should be easy to do. Any effort put into this singular research could deliver multiple conclusions for future assessments of detached houses group in Warsaw, but unfortunately this work was not exhibited in the register entry, and can be alleged as non-existent.

Fig. 4. Office building at Widok 5/7/9, Warsaw, considered to be included in local register of monuments, photo: R. Barełkowski, 2015.

Ryc. 4. Budynek biurowy przy Widok 5/7/9, Warszawa, rozważany do włączenia do GEZ, foto: R. Barełkowski, 2015.

Many examples of assessment are not so obvious and balance on the edge of positive qualification, however careful examination may expose the fact that they fall short to gain the status of exceptional buildings. While many adepts of conservation will disagree, I assume condition of exceptionality as compulsory to consider the status of a monument due to reasons presented above. Another building, this time the office building at Widok 5/7/9 in Warsaw, has been subject to assessment in 2015. Some members of community postulated to include this building in the register of Warsaw monuments. One can rely on

the appearance of the building and be directed by soc-realist nostalgia, or see the building as outdated and obsolete for functional and structural reasons in the context of value of landplot, but the process of assessment must follow methodologically assigned path of checking the authorship, checking the typology and verifying urban context. Research on architects responsible for the project of this building unveiled sure authorship by Andrzej Uniejewski and Tadeusz Uniejewski, however it may be the case that also other unidentified architects were main contributors to this work, while in 1948 when construction started it was quite common that architects gathered under state-owned brand to fulfill one of state-given commissions. During research no reliable information apart from certain authorship of Uniejewski brothers was found. It limited the scope of validation and workshop analysis could include Uniejewski brothers works only. The assessment of Widok 5/7/9 building included the analysis of over a dozen buildings Uniejewski brothers designed or co-designed between 1935 and 1959. Different in style, the major works included resort in Wieś Wielka (Władysławowo), housing and office building Spółem in Warsaw, Diplomats Club at Foksal, primary school in Tychy, and particularly Świt and Światowid cinemas in Nowa Huta. Among analyzed examples cinemas prove to be important contributions to the whole setting of Nowa Huta. In order to distinguish the primary achievements of both brothers, the two similar buildings, almost identical in external appearance, can be supplemented by primary school in Tychy, because this was the first pavilion-type school designed and constructed in Poland.

Widok 5/7/9 case is very informative to expose the dilemma of exceptional piece of heritage versus good example of architecture delivered by authors. While this office building has decent proportions and quite good quality of composition of elevations, the point is what kind of heritage values this object brings to the overall set of objects from soc-realism era and how its exceptionality or representativeness may make this object fulfilling the requirements of historic, artistic, or scientific values as expected by the bill on heritage preservation. The building doesn't fit well into urban surrounding, breaking line of other objects adjacent to the street. It counters typical structure of late 19th century quarter filled with buildings already entered in register with its independent form and location, ignoring pre-war conditions. It didn't have or was stripped of any more sophisticated detailing. Its typological structure is ordinary and far from being specific, and the entry to the building purely functional. The question here, however, is not whether this project and its execution in 1950s were decent (and they were), but whether this building is exemplary or outstanding enough to gain status of a monument. The conclusion performed according to H^{eV} methodology proved it isn't. The role of the assessment is not to determine whether it is good to protect the building because it seems to be fair, using available tools and mechanisms of protection in the name of "higher ideas" unrelated to the object under scrutiny, in order to prove some points in ideological discourse within the doctrine of conservation. It is, at least in my opinion, way to attempt to objectivize the evaluation and determine that particular object deserves (or not) to be entered into register.

Final example serves the purpose of proving that lack of methodology allows for corruption of the system. While no rules and no requirements are established as minimal scope of validation every time the object is to be considered as part of the heritage, it opens the possibility to invite politically driven decisions. This is the case of Ciepła 3 multiple apartment building. This tenement house built at the turn of the 20th century is one of the most icky preserved buildings of that time (in fact its central part was constructed as early as 1881). Devoid of any architectural details, composed with heavy hand, this building has become object inscribed into general register of monuments.

Fig. 5. Tenement house at Ciepła 3, Warsaw, entered in general register of monuments, photo: R. Barełkowski, 2015.

Ryc. 5. Kamienica przy Ciepłej 3, Warszawa, wpisana do rejestru zabytków, foto: R. Barełkowski, 2015.

Little solid information can be established on this building apart from that it was part of ghetto during II World War and that it was the place of birth of chaplain Jan Skorupka, who depicted in famous painting by Jerzy Kossak entitled *Miracle on the Vistula* in heroic pose with hand outstretched, grip on the cross, holding ground against Soviet troops invading Poland in 1920, where he perished from enemy bullets. His story was memorized with clear purpose of creating a myth, and yet this myth combined with the fact that Jan Skorupka was born in backyard annex part of the building was the sole reason to protect the entire substandard building.

In this case extended analysis was conducted in order to compare buildings that survived the destruction of Warsaw Ghetto, while this was one of backing arguments behind preserving the object. Some argued that Ciepła 3 building is one of few surviving object (which is true), and that it therefore also deserves to be protected. There are 12 other tenement houses in the vicinity of Ciepła 3 and all these buildings are equally or more valuable when taking architectural criteria into account. Buildings at Pereca or at Próżna are equally witnesses of the past of Ghetto, but much more architecturally valid as monuments – and they didn't achieve equal qualifications, some of these buildings not even entered into GEZ.

4. CONCLUSIONS. OBJECTIVIZATION IS THE KEY

Much more examples of faulty preliminary assessments could be given and these would inevitably cause re-validation, like in above described cases. The status of monument may be attached to the building, but to make this act a responsible one, it must follow well described, profound, diligent path that not only proves certain points for conservation community, but – because of social role of monuments and the heritage – is comprehensible, well-grounded in the eyes of society, and doesn't make for a tool to manipulate social responses. Value-based multi-criteria assessment performed within H^{EV} methodol-

ogy is anyone's choice and can be replaced with any other detailed system offering to generate appropriate set of information, before any decision on status of the object is done. The mirage of conservator's authority lasts as long as it is maintained by conducive circumstances, but disappears with political or social pressure – when and because too often it is devoid of merit, presented as arbitrary statement of those who know better. Instead of dialogue and education facilitating the process of heritage preservation, making members of local community conscious users and protectors of the heritage, this abuse of doctrine done in the name of higher but unspecified values weakens the discipline of conservation and deflects multiple efforts undertaken by researchers and ICOMOS in particular. The assessment, although contaminated with subjective components, must be objectivized, improved and made as impervious against criticisms and fact check as possible. Scientific methods, assessment methodologies should be indispensable tools used in practice.

MIRAŻ AUTORYTETU ARBITRALNEJ DOKTRYNY. SUBIEKTYWIZM A OBIEKTYWIZOWANIE EKSPERCKIEJ OCENY DZIEDZICTWA ARCHITEKTONICZNEGO

1. FRAGMENTACJA SYSTEMU OCENY STATUSU DZIEDZICTWA

Przez wiele lat doktryna konserwatorska proponowała oparte na ocenie eksperckiej spojrzenie na dziedzictwo architektoniczne i urbanistyczne. Z jednej strony, doktryna, której najważniejszym dokumentem do tej pory jest Karta Wenecka z 1964 r., została oparta na kilku głównych ideach. Pierwsza idea dotyczy nośnika, przenoszącego wartość artystyczną i dokumentującego przeszłość. Druga idea przedstawia złożone warstwy bytu zabytku, który można zdefiniować jako akumulację znaczeń w czasie. Trzecia koncentruje się na autentyczności, która wywodzi się z samego obiektu, a także z jego lokalizacji, równocześnie wywołując kwestię wspólnego rozpatrywania skali zabytku i skali jego otoczenia, co powinno prowadzić do kompleksowej ochrony zabytku. Czwarta realizuje cel ukazujący społeczny użytek zabytku - jego znaczenie zmniejsza się, jeśli nie będzie wspólnoty, która mogłaby odnosić się do przeszłości tego zabytku, kontemplować go, a nawet nie doświadczać go i poszerzać jego wiedzy. Chociaż te cztery pojęcia nie wyczerpują znaczących interpretacji wytycznych podanych w Karcie Weneckiej, twierdzą, że są one najistotniejsze. Dwie pierwsze wydają się być niekwestionowane, ponieważ odnoszą się do definicji tego, czym naprawdę jest zabytek i jak należy rozumieć jego definicję. Wszystkie dostępne obecnie interpretacje znaczenia, jego krytyczne analizy dokonane w ramach teorii konserwacji nigdy nie wzruszyły tych racjonalnych, dobrze zapisanych słów, obrazujących złożoność roli kulturowej zabytków dla naszej cywilizacji. Z drugiej strony, Karta Wenecka, stanowiąca podstawę nowoczesnego ruchu konserwatorskiego i zapewniająca istotne ramy dla wszystkich późniejszych koncepcji ochrony dziedzictwa, a także rozwijająca teorię i jej uzasadnienie, ma teraz ponad 50 lat i stoi przed wyzwaniem zarówno zewnętrznymi i wewnętrznymi. Te ostatnie są szczególnie istotne, ponieważ wyraźnie ujawniają luki lub rozbieżności w przenoszeniu doktrynalnych zasad do zastosowań w praktyce. Dowodzi to, że - jak to ujął już Bogusław Szmygin już w 1996 r. - brak korekty dokumentu odzwierciedlającego w pewien sposób romantyczne podejście do idei ochrony zabytków prowadzi do postrzegania Karty jako nieskutecznej, w rezulta-

cie osłabiając dyscyplinę, powodując konflikty związane z dziedzictwem, a nawet znosząc uzasadnienie działań ochronnych, pozostawiając zabytek na łasce właściciela (1996: 348) [18]. Podczas gdy niektórzy proponują dostosowanie doktryny, aby uczynić ją bardziej realistyczną, lub, jak Szmygin, widzą konieczność uczynienia podstaw teoretycznych bardziej kompatybilnymi z dostępnymi technikami i technologiami ochrony (tamże 348), wspierałbym argument, że tym czego doktryna potrzebuje, to wypełnienie luki między teoretycznymi zasadami ochrony i praktyki, ze szczególnym uwzględnieniem działań mających konsekwencje prawne: wpisy do rejestru zabytków, procesy oceny i kwalifikacji. Wydaje się, że aby to uczynić praktyczna interpretacja pojęcia wartości zabytkowych, jak również zdolność ich dekodowania (by rozumieć istotę zabytku/zabytkowości) musi kierować zmianą na mniej homogeniczną hierarchię dziedzictwa (której to kwestii nie będę tu rozwijać).

Celem tego artykułu jest odniesienie się do subiektywnych aspektów tego, w jaki sposób doktryna konserwatorska jest interpretowana w kontekście wartości dziedzictwa i kwalifikacji obiektów architektonicznych jako zabytków. To wypowiedź krytyczna, przeciwna wynikającemu z tego subiektywizmu arbitralnemu stanowisku, z którego wynikają błędne interpretacje, błędy, ostatecznie niestety podważając autorytet samej doktryny. Zakłada się, że zachowanie zabytków wymaga ustanowienia uznaniowych zasad, zbioru wytycznych zakładających pewne wybrane wartości, a w tym kontekście dostarczających zasad ochrony. Omawiane tu wartości można zdefiniować jako abstrakcyjne pojęcia uznawane społecznie za ważne, reprezentujące dostrzegalne atrybuty obiektu architektonicznego, przejawiające się w upostaciowieniu, absorpcji lub przechowaniu (por. Barełkowski, 2013: 13) [4] - obiekt zapisuje te wartości i przechowuje, są one odczytywalne, a także mogą być używane niezależnie od materialnego stanu obiektu, przy założeniu, że jego części są w jakiś sposób zachowane (a w skrajnych przypadkach nawet jeśli cały zabytek został zniszczony). Podstawowym problemem dotyczącym wartości dziedzictwa jest to, że choć zasadne jest budowanie otwartego zbioru wartości by definiować ogólne znaczenie dziedzictwa, pozostawianie określonego obiektu, jak na przykład obiektu architektonicznego, bez zrozumienia konkretnych przechowywanych w nim wartości, bez ich nazywania, prowokuje mylne decyzje. Zarówno teoria, jak i praktyka dowodzą, że eskapizm reprezentowany przez większość reprezentantów dyscypliny, unikających precyzowania wartości związanych z przedmiotem ochrony może być źródłem błędnych interpretacji, złych praktyk w zakresie ochrony, a ostatecznie osłabiać autorytet dyscypliny konserwatorskiej, szczególnie w oczach społeczności, które, aby wspierać ideę ochrony zabytków, muszą rozumieć argumentację stojącą za ograniczeniami i wykluczeniami, które ochrona zabytków uzasadnia dla zachowanie cennych obiektów. W tym kontekście dobrze zapisane rozpoznanie definicji wartości, dogłębne, ale w niektórych aspektach nieco zbyt szczegółowe i niejasne, przedstawione przez Michała Witwickiego (2007) [20], należy do rzadkości. Propozycja Witwickiego, choć przedstawia niektóre wartości w sposób opisowy, może łatwo aspirować do bycia podstawą dowolnego procesu oceny wartości zabytkowej, naturalnie przy założeniu, że przeprowadzenie walidacji będzie konkretne i wiarygodne. System ten jest dobrze wpisany w ramy prawne, rozwijając zrozumienie poszczególnych kategorii - wartości historycznych, artystycznych i naukowych. Witwicki, niezadowolony z aktualnego stanu rzeczy w praktyce konserwatorskiej, napisał:

Brak powszechnie przyjętych kryteriów oceny wartości zabytkowej i nierzadko nieumiejętność dokonania jej, widoczna w wielu postanowieniach, sprawiają, że już podczas wpisu do rejestru zabytków mogą być popełnione błędy, które powodują istotne trudności w prawidłowym działaniu w odniesieniu do obiektów objętych ochroną. Ten problem dojrzał już do szczegółowych rozważań, szerokiej dyskusji oraz ustalenia systemu oceny, który stanowiłby podstawę polityki konserwatorskiej (ibid., 78).

Projekt ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wyraźnie określa tylko kategorie wartości: historyczną, artystyczną i naukową. Dokument stwierdza, że obecność jednej z tych wartości stanowi spełnienie minimalnego wymogu, aby wpisać obiekt i objąć

go ochroną i nadać mu specjalny status. To konieczne dla aktu prawnego uogólnienie, ale ma znaczące implikacje, jeśli teoria nie buduje spójnego, opartego o zasady naukowe wytłumaczenia dla przypisywaniu statusu zabytku. Ustawa w Art. 3, pkt. 1, definiuje zabytek jako wytwór ludzkiej kultury, który jest świadectwem przeszłości lub ważnego wydarzenia i który akumuluje wartości historyczne, artystyczne lub naukowe dla dobra społeczeństwa. Jak jednak można odróżnić zabytek od zwykłego budynku? W jaki sposób status zabytku usprawiedliwia wyróżnienie obiektu, jednocześnie nakładając nań ograniczenia prawa własności, możliwości przekształcania, niszczenia, przebudowy? Czy teoria, a właściwie doktryna konserwatorska, dostarczają wystarczających wskazówek, aby kompetentnie ocenić obiekt?

Wielu badaczy uznaje proces oceny opartej na autorytecie (lub eksperckiej), skutkującej kwalifikacją do zbioru dziedzictwa, za prawidłowe podejście. Odzwierciedla to niezdolność uczynienia z konserwacji obiektywnej dyscypliny, która z jednej strony diagnozuje wartości w sposób nieznoszący kwestionowania, z drugiej rzekomo zapewnia odpowiednio elastyczne mechanizmy przeprowadzania oceny. Ten drugi czynnik wydaje się dobrze nadawać do określania zabytku w jego złożonym i unikalnym otoczeniu, indywidualnym i niepowtarzalnym kontekście, w którym ten zabytek istnieje. Problemy, które każdy ekspert napotyka, gdy ma za zadanie przeprowadzić waloryzację zabytku, czy status ochronny należy zastosować do obiektu architektonicznego, można znaleźć w ograniczeniach ludzkiej zdolności do jednoczesnego przetwarzania nie tylko mnogości informacji związanych z zabytkiem, ale również uchwycić holistyczną ideę jego znaczenia. Te oczywiste trudności i zawiłości dobrze ilustruje Anna Barbasz-Bielecka (2013: 38) [2], która, wyrażając opinię charakterystyczną dla wielu innych osób związanych z konserwacją, twierdzi, że nie ma obiektywnych kryteriów określających status zabytku. Bez względu na to, czy zgadzamy się z tym stwierdzeniem, czy nie, nie rozwiązuje to żadnych problemów, wręcz przeciwnie, zachęca do koncepcji, że osoba posiadająca wystarczającą wiedzę może potwierdzić lub unieważnić status zabytku, i to bardzo często obserwuje się w praktyce. Mechanizmy kwalifikacji są zbyt często arbitralne, by nie powiedzieć kapryśne. Jak trafnie zauważa Grzegorz Bukal, nawet wykładnia definicji zabytku przedstawionej w przepisach ustawy, a następnie w doktrynie, podlega przypadkowej interpretacji, tak niejasnej, że jak sam autor mówi, łatwiej jest określić, który obiekt nie spełnia kryteriów zabytku (2013: 61) [8]. Bukal ustala, że obiekty nie spełniające kryteriów kwalifikacyjnych zabytku występują niezwykle rzadko, jeśli definicję należy brać dosłownie, bez obowiązku stosowania krytycznej analizy logicznej lub naukowego filtrowania. Kryteria są niejednoznaczne, metody oceny rzadko stosowane i honorowane, waloryzacje selektywne i oderwane od zrozumienia konsekwencji wydania decyzji dla zabytku, dla praw właścicielskich, szerokiego ich zakresu, jak podaje Paulina Gwoździewicz w analizie ograniczeń praw właścicielskich: *ius possidendi* (posiadania), *ius utendi* (użycia), *ius abutendi* (zniszczenia), a nawet *ius fruendi* (które, choć może być tłumaczone również jako użycie, odnosi się do uzyskania korzyści w wyniku dysponowania zamiast używania *per se*). Gwoździewicz przypomina, że ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nie tylko ogranicza przywileje zwykłego właściciela, ale nakłada nań obowiązek aktywnego działania, przy czym zaniechanie tego działania może być potencjalnie uznawane za przestępstwo i podlegać sankcjom karnym (2009: 114) [12]. Czyni to przepisy i wynikające z nich obowiązki szczególnie kłopotliwymi.

Zarówno Witwicki, jak i Marcin Gawlicki mocno podkreślają, że wymogi prawne nie tworzą jasnych, zrozumiałych warunków do ustanowienia i pomocy w obiektywizacji kwalifikacji zabytków. Obaj sugerują, że choć w typowych przypadkach dyskusja na temat statusu zabytków może unikać stosowania bardziej zdyscyplinowanej metodologii, to jest to nie do zaakceptowania w granicach nauki i w szczególności nie powinno być akceptowane, gdy stosowanie wynikających z tej oceny konsekwencji prawnych wyraża się w znacznych ograniczeniach praw obywatelskich (Gawlicki, 2013: 100-102) [11].

2. WARTOŚCI, OCENA, SYSTEM

Pięć lat temu Szmygin zaproponował system wartościowania zabytków składający się z czterech głównych komponentów - statusu obiektu chronionego (wyniku walidacji), statusu wartości zawartych w zabytku (status specjalny, hierarchia wartości), przedmiotu walidacji (zestaw lub kategoria w ramach która weryfikacja jest przeprowadzana), a na końcu jest czwarty komponent systemu - podmiot potwierdzający status (osoba lub instytucja). Oczekuje się, że system ten będzie działał w kilku kolejnych lub równoległych procedurach (rozdzielenie to nie zostało w pełni wyjaśnione w cytowanym artykule): rozpoznanie i nadanie statusu zabytku związanego z dokumentowaniem przeszłości lub elementu dziedzictwa reprezentatywnego dla nowoczesności / dzieła współczesnego, wyznaczenie podstawowych wartości nazwanych przez Szmygina autotelicznymi, a więc istniejącymi obiektywnie, niezależnie od interpretacji zewnętrznych, walidacji itp., wiązanie obiektu z określoną grupą (analogicznych) obiektów, zabytkami lub fragmentami dziedzictwa, a wreszcie przypisanie osoby lub instytucji do procedury waloryzacyjnej (Szmygin, 2013: 191-192) [19]. Chociaż przedstawiony system dostarcza bardzo ważnych refleksji na temat podstaw teoretycznych, zawiera pewne kontrowersyjne lub niewyjaśnione części, a wśród nich najważniejszy brak to sposób, w jaki powinny funkcjonować kryteria kwalifikacyjne dla elementu dziedzictwa oraz sposób zachowania równowagi między kryteriami. Jest to powiązane z decyzją, które kryteria powinny być elastyczne, a które niezmiennie, stałe (jak w przypadku przyjmowania koncepcji przestrzeni zabytku, gdzie lokalizacja i obiekt są interpretowane jako interfejs, ta interpretacja przestrzeni, niezwiązana z zagadnieniami dziedzictwa, została zaproponowana przez Simona Schemida i Krzysztofa Janowicza, 2010 : 1-2, [17], por. sugerowana interpretacja w kontekście teorii konserwacji architektury autorstwa Baretkowskiego, 2012: 41, [3]). Jeszcze jedna kwestia wymaga wyjaśnienia w kontekście dalej przedstawionej dyskusji, czyli rozróżnienia między zabytkiem a dziedzictwem zaproponowanym przez Szmygina. O ile propozycja użycia pojęcia dziedzictwa mogłaby teoretycznie zapewnić funkcjonalne rozróżnienie między tym, co historyczne, a tym, co współczesne, ale postrzegane jako wartościowe, warte ochrony, myślę, że niepotrzebnie zawężyłoby to już wypracowane znaczenia. Dziś termin dziedzictwo architektoniczne odnosi się do całych kategorii cennych obiektów, bez względu na to, czy historycznych, czy współczesnych, i już jest używane w tym szerokim kontekście, aby pomieścić różne kategorie obiektów. Kwestia ta wydaje się być czysto retoryczna, dlatego dziedzictwo powinno, moim zdaniem, obejmować zarówno zabytki jak i ustanowić kategorię uznanych współczesnych obiektów stanowiących istotny wkład do kultury, niezależnie od nazwy, która będzie opisywać kategorię. Umożliwi to uznanie wszystkich obiektów dziedzictwa, zarówno z odległej, jak i niedawnej przeszłości, za przedmiot jednego systemu, ponieważ współczesne obiekty powinny być również postrzegane jako część tego samego continuum. Kilka lat później, to sztuczne rozróżnienie mogłoby wywołać konflikt w taksonomii, podczas gdy wiele obiektów stanowiłoby jednocześnie fragmenty dziedzictwa i byłoby zabytkami, po nabyciu dodatkowych znaczeń i wartości przez dziesięciolecia od ich pierwotnej kwalifikacji do zasobu wąsko rozumianego dziedzictwa.

W rzeczywistości to, co przedstawił Szmygin, nazwałbym ramami teoretycznymi dla systemu walidacji, a nie samym systemem. System powinien pozwalać na działanie, formułowanie zasad lub związków, filtrowanie interpretacji i subiektywnych, osobistych preferencji, tak trudnych do wyeliminowania, jeśli chodzi o kwestie ochrony zabytków, które trudno pokonać przez dziesięciolecia praktyki opartej na indywidualnych preferencjach, dla której to praktyki doktryna dość często używana była jak listek figowy (cf. Op. cit. Bukal, 2013; Szmygin, 2013). Aby zbudować system waloryzacji / system oceny, należy zająć się problemami wspomnianymi przez Szmygina, ale jednocześnie wejść głębiej w samą procedurę oceny. Zanim określe kroki niezbędne do działania systemu muszą odnieść się do kwestii statusu części zasobu dziedzictwa. Choć założenie to jest często kwestionowane, obiekt kwalifikowany jako element dziedzictwa musi być wyjątkowy, zarówno wśród innych obiektów reprezentujących podobny okres, podobny typ, jak i wśród

obiektów znajdujących się w tym samym środowisku. Twierdzą, że byłoby to nietrafne by zakładać, że każdy budynek, każda przestrzeń publiczna, każdy kamień, cegła, okno lub drzwi automatycznie staje się częścią (wartościowego) dziedzictwa z powodu opinii eksperta, z uwagi na proces oceny dokonywany w jednostkowy, asystemiczny, arbitralny sposób.

Zatem, po pierwsze, system oceny musi ustalić otwarty zestaw cech lub atrybutów, które czynią obiekt częścią dziedzictwa, a mianowicie potwierdzają jego wyjątkowość. Aby to zrobić, należy zająć się kategoryzacją i kulturowym otoczeniem badanego obiektu, aby zrozumieć kontekst jego znaczeń. Po drugie, zbiór wartości musi być wywiedziony z tego kontekstu. Systemy wartości mogą być realizowane zgodnie z jedną z już ustalonych propozycji, takich jak tradycyjny system Waltera Frodla (1966) [10], podobnie system cytowanego już Witwickiego (Op. Cit. 2007), Waldemara Affelta (2008: 11) [1] dla dziedzictwa technicznego i technicznego. Inne propozycje bardziej zawężyły problem wartości, mniej teoretycznie podbudowane, dając raczej narzędzia do bezpośredniej praktycznej implementacji w ramach istniejącego systemu, czego przykładem jest propozycja Haliny Rutyny (2012: 277-279) [16], która po prostu importuje koncepcję Frodla, albo dedykowane dla planowania lokalnego, w ten sposób rezygnujące z przypisywania specjalnego statusu konkretnemu obiektowi i przyjmując go *ex post* na podstawie oceny przedstawionej wcześniej jako gotowe rozwiązanie, opracowanie Roberta Hirscha (2013: 70) [13]. Moim zdaniem obie te implementacje są nieco zbyt mechanistyczne, aby umożliwić uogólnienie i szersze zastosowanie. W tym artykule odniosę się do systemu Witwickiego jako podstawowej referencji, przyjmując jako podstawowy system wartości Roberta Barełkowskiego (op. Cit. 2012: 45-46). Oba systemy zostały wdrożone w metodzie oceny H^{eV} (Barełkowski: 2016, [6], 2017, [7]), w różnych sytuacjach i kontekstach.

Po trzecie, system musi określać proces rozpoznawania manifestowania się cech i atrybutów oraz tego w jakim stopniu skutecznie przyczyniają się one do zakładanej wyjątkowości obiektu - ta wyjątkowość może być wynikiem jednej szczególnej wartości lub kombinacji skromniej reprezentowanych wartości, dającej jednak łącznie określony efekt uzasadniający status ochrony obiektu. Takie ważenie wartości odzwierciedla złożoność natury dziedzictwa i odpowiada koniecznej chłonności systemu w celu uwzględnienia nieprzewidywalnych przypadków, w których skład atrybutów może być tak niezwykły, że nie pasuje do żadnej z obecnie znanych kategorii zabytków.

Po czwarte, system musi badać, czy części analizowanego obiektu wymagają, aby obiekt pozostawał niezmieniony lub sugerować akceptowalną skalę ewentualnej interwencji. Interwencja w zabytkach, w większości przypadków, jest równie powszechna, jak fałszywie przedstawiana w wielu analizach teoretycznych. Zdecydowana większość budynków lub obiektów architektonicznych wymaga pewnych form adaptacji lub ochrony fizycznej, a te działania powodują pewne, niewielkie lub poważne zmiany. Jednocześnie proces ten jest oczywiście formą akceptacji dla częściowej utraty autentyczności (cf. Barełkowski, 2014) [5]. Nawet jeśli te działania mogą być uzasadnione, są one wyraźnie sprzeczne z zasadami ochrony zabytków w sensie zmiany natury zabytku, wykraczającej poza niezbędne minimalne działania niezbędne do zachowania obiektu - argumentując to koniecznym zachowaniem dziedzictwa realizuje się niezwykle wyrafinowane technologie nadzoru lub monitorowania, wyposaża w elementy zapewniające dostępność i dostosowuje do wzmocnienia ekspozycji miejsca. Dlatego interwencja nie powinna być postrzegana jako proces zagrażania dziedzictwu - to zakres i skala interwencji mogą stać się niebezpieczne lub niechciane, a nie sama interwencja, która wydaje się całkowicie zgodna z Kartą Wenecką (patrz artykuł 5), przynajmniej w powszechnie obserwowanej praktyce.

Po piąte, system powinien konfrontować pakiet wartości, atrybutów i celów funkcjonowania z celami zachowania dziedzictwa (ogólnymi). Konieczne jest zrozumienie celowości tego, jak dany obiekt działa na korzyść społeczeństwa. Definicja celu pozwoli zrozumieć

inne niewyraźne granice wymaganej interakcji z substancją fizyczną lub nastawieniem przedmiotu.

3. SPOJRZENIE NA PRAKTYKĘ

Analiza zabytku polega na badaniu samego obiektu, jego ciągłości czasoprzestrzennej (nasycone warstwy historyczne, elementy wzajemnie się wspierające lub sprzeczne, oczekiwane zmiany w użyciu, formie lub znaczeniach), na rozpoznaniu otoczenia bliskiego lub szerszego. Oznacza to również, że zastosowanie macierzy wartości, w przypadku metody H^{EV} - AVHM i UHVM odpowiednio dla obiektów architektonicznych i kompleksów urbanistycznych, musi być uzupełnione dedykowanym rozpoznaniem dostosowanym do typu badanego obiektu.

W przypadku obiektu architektonicznego badanie obejmuje analizę typologiczną, nasycenie obiektami o cechach artystycznych (jeśli dotyczy), rozstrzyga problem reprezentatywności a unikalności, rozpoznaje kontekst miejski, sprawdza aspekt osi czasu kontinuum czasoprzestrzennego, innowacyjność strukturalną. W przypadku kompleksu urbanistycznego będą to relacja między kompozycją przestrzenną a podziałem geodezyjnym gruntów, analiza obiektów architektury położonych na tym terenie, konfiguracji terenu i przekształcenia użytkowania gruntów, analiza otoczenia urbanistycznego, kontekst bezpośredniego otoczenia (np. kwartału, dzielnicy), ponownie aspekt osi czasu kontinuum czasoprzestrzennego. Wyżej wymienione listy nie są wyczerpujące i mogą być rozszerzane zgodnie z indywidualnymi wymaganiami podyktowanymi konkretnym przypadkiem, ale wyrażają minimalne kroki wymagane do odpowiedzialnego przygotowania oceny obiektu zabytkowego. Najważniejszym omawianym tu zagadnieniem nie są jednak szczegóły jakiejś konkretnej metodologii, ale udowodnienie, że każdy system umożliwiający otwartą i dostępną argumentację związaną z waloryzacją dziedzictwa sprawia, że proces ten jest jednocześnie przejrzysty, jasny i podatny na potencjalne (i prawdopodobne) usprawnienia kształtowane w drodze publicznego dyskursu. Argumentacja, zamiast prowadzić do wsparcia jednostronnego oświadczenia eksperta, musi być precyzyjnie zbudowana w celu spełnienia określonych wymagań metodologicznych, co standaryzuje część proceduralną oceny, dając możliwość sprawdzenia, czy podmiot przygotowujący ocenę zrobił to z należytą starannością.

Kazus Wilanowskiej 333 jest przykładem sytuacji obarczenia oceny błędem na samym początku, w rezultacie którego włączenie przedmiotu do gminnej ewidencji zabytków (GEZ) jest tyleż zastanawiające, co zawstydzające. Organ administracyjny objął ochroną wolnostojący dom przy Wilanowskiej 333 na podstawie oceny eksperckiej, której nie oparto o żadną wskazaną metodologię. Urząd konserwatorski uznał, że budynek jest "cennym przykładem modernistycznej architektury" i że jest "przykładem awangardowego pudełkowego funkcjonalizmu". Te odważne stwierdzenia sprawiły, że budynek przedstawiony na rys. 1 do 3 stał się pochodzącym z czasów przedwojennych zabytkiem.

Oczywiście, zdjęcia nie mogą opowiedzieć historii budynku i pomimo jego niezbyt imponującego wyglądu należy dokładnie przeanalizować wszelkie fakty i dane, bez wstępnych założeń. W przeciwieństwie do tego, w jaki sposób biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków wydało swoją opinię (nie chcę tu przyjmować założenia jak przeprowadzono ocenę, nie mając należytej wiedzy, odnoszę się wyłącznie do skutku i treści wpisu, wyraźnie nie przeprowadzono żadnej analizy typologicznej lub analizy grupy budynków analogicznych w tym przypadku), powtórna walidacja obejmowała porównanie z 40 innymi budynkami z ustalonego okresu, aby sprawdzić, czy teza o wyjątkowych wartościach domu jednorodzinnego zaprojektowanego przez nierozpoznanego architekta była słuszna.

Należy zauważyć, że wiele obiektów przedwojennej architektury w Warszawie wykazuje bardzo wysoki poziom artykulacji modernistycznej stylistyki. W tym czasie w Warszawie pracowali nie tylko warszawscy architekci (np. Teodor Bursche [Bursze] (por. Faryna-Paszkiewicz, 2001: 91) [9], Bogdan Lachert, Marek Leykam, Lucjan Korngold, Helena

i Szymon Syrkus, Bogdan Pniewski, Marcin Weinfeld (por. Leśniakowska, 2005) [15]), ale także projektanci z innych ośrodków (np. Karol Schayer). Nie wszystkie wyróżniające się lub charakterystyczne domy jednorodzinne, wille lub małe budynki mieszkalne są wpisane do rejestru zabytków, de facto dotyczy to tylko wybranych budynków, a zdecydowana większość jest chroniona tylko przez włączenie do GEZ. Jednakże przegląd - w szczególności wizja terenowa - obiektów zawartych w GEZ wyraźnie pokazuje, że w trakcie przygotowywania zapisu nie dokonano wystarczającej waloryzacji znacznej części zasobu, co miałyby dawać wystarczającą uzasadnioną podstawę do stwierdzenia, czy wpis do ewidencji jest zasadny, czy też nie. Jakość obiektów różni się nie tylko w odniesieniu do ich oryginalnej formy, ale także stopnia zachowania cech odróżniających dzieło architektoniczne od funkcjonalnego, ale substandardowego obiektu budowlanego.

Zły proces oceny nie może być uzasadniony ograniczonym budżetem jednostki, gdyż nie wymaga kosztownego gromadzenia informacji. Zazwyczaj biuro ma dostęp do wielu źródeł i informacji, np. analiza porównawcza powinna być łatwa do wykonania. Jakikolwiek wysiłek włożony w to pojedyncze badanie może dostarczyć wielu wniosków dla przyszłych ocen domów jednorodzinnych w Warszawie, ale niestety ta praca nie została wykazana w zapisie ewidencyjnym i można przyjąć, że nie istnieje.

Wiele przykładów oceny nie jest tak oczywistych i balansuje na granicy pozytywnych kwalifikacji, jednak uważne badanie może wykazać brak wystarczającego wykazania, że obiekt powinien uzyskać status wyjątkowego budynku. Podczas gdy wielu reprezentantów konserwacji zabytków być może nie zgodzi się z takim stwierdzeniem, zakładam warunek wyjątkowości jako obowiązkowy, by uwzględnić status zabytku z powodów przedstawionych we wstępie do niniejszego artykułu. Kolejny przykład, tym razem budynek biurowy przy ulicy Widok 5/7/9 w Warszawie, został poddany ocenie w 2015 roku. Niektórzy członkowie społeczności stolicy postulowali włączenie tego budynku do rejestru warszawskich zabytków. Można polegać na wyglądzie budynku i kierować się socrealistyczną nostalgią, można też postrzegać budynek jako zużyty technicznie i przestarzały ze względów funkcjonalnych i strukturalnych w kontekście wartości działki, ale proces oceny musi następować metodycznie wyznaczoną ścieżką sprawdzania autorstwa, typologii i kontekstu miejskiego. Badania dotyczące autorstwa architektów odpowiedzialnych za projekt tego budynku wykazało z pewnością udział Andrzeja Uniejewskiego i Tadeusza Uniejewskiego, jednak mogło się zdarzyć, że również inni niezidentyfikowani dziś architekci byli głównymi współautorami tej pracy. W 1948 roku, kiedy rozpoczęto budowę, dość powszechne było, że architekci zgromadzeni pod państwowym szyldem wypełniali zadanie powierzone przez jedną z agencji państwowych. Podczas badań nie znaleziono wiarygodnych informacji na temat autorstwa innych architektów, poza pewnym udziałem braci Uniejewskich. Ograniczało to zakres walidacji, a analiza warsztatowa mogła obejmować ich twórczość. W ocenie obiektu Widok 5/7/9 znalazła się więc analiza kilkunastu budynków zaprojektowanych lub współtworzonych przez braci Uniejewskich w latach 1935-1959. Innymi stylowymi projektami tych twórców były m.in. ośrodek we Wsi Wielkiej (Władysławowo), budownictwo mieszkaniowe i mieszkalne. budynek biurowy Społem w Warszawie, Klub Dyplomatów przy ul. Foksal w Warszawie, budynek szkoły podstawowej w Tychach, a szczególnie kina Świt i Światowid w Nowej Hucie. Wśród analizowanych przykładów kina okazują się istotnym wkładem w cały kompleks zabudowy Nowej Huty. Obydwa budynki kinowe są podobne, niemal identyczne pod względem wyglądu zewnętrznego, i w wyznaczeniu najistotniejszych elementów dorobku braci mogą być uzupełnione przez szkołę podstawową w Tychach, ponieważ była to pierwsza szkoła typu pawilonowego zaprojektowana i zbudowana w Polsce.

Przypadek Widok 5/7/9 jest bardzo pouczający, aby ukazać dylemat wyjątkowego elementu dziedzictwa w porównaniu z dobrym przykładem architektury zrealizowanej przez autorów. Podczas gdy ten budynek biurowy ma przyzwoite proporcje i dość dobrą jakość kompozycji elewacji, chodzi o to, jaki rodzaj wartości dla dziedzictwa ten obiekt zachowuje w ramach całego zasobu obiektów z epoki socrealistycznej i jaka jest jego wyjątkowość lub reprezentatywność, co miałyby sprawiać, że obiekt ten spełnia wymagania dotyczące

wartości historycznych, artystycznych lub naukowych, których oczekuje projekt ustawy o ochronie dziedzictwa. Budynek nie pasuje do swojego najbliższego otoczenia, negując linię innych obiektów przylegających do ulicy. Polemizuje z typową strukturą kwartału z jego niezależną formą i lokalizacją, ignorując przedwojenne warunki i kontekst innych kamienic, dla których wcześniej stwierdzono już status zabytkowy. Nie miał lub został pozbawiony bardziej wyrafinowanych detali. Jego struktura typologiczna jest zwyczajna daleka od unikalnej, a wejście do budynku ma charakter czysto funkcjonalny. Tutaj jednak nie chodzi o to, czy ten projekt i jego realizacja w latach 50. były przyzwoite (bo były), ale czy budynek ten jest wzorcowy lub na tyle wybitny, aby uzyskać status zabytku, Wnioski osiągnięte zgodnie z metodologią H^{EV} udowodniły, że nie jest. Rola oceny nie polega na ustaleniu, czy dobrze jest chronić budynek, ponieważ wydaje się, że jest to słuszne i wykazywać dostępne narzędzia i mechanizmy ochrony w imię "wyższych idei" nie związanych z obiektem, który służy tylko jako narzędzie w ideologicznym sporze o zasadność i zakres konserwacji. Jest to, przynajmniej moim zdaniem, próba obiektywizacji oceny i ustalenia, czy dany przedmiot zasługuje (lub nie) na wciągnięcie na listę zabytków.

Ostatni przykład służy udowodnieniu, że brak metodologii pozwala na korupcję systemu. Podczas gdy nie ma żadnych zasad i wymagań co do minimalnego zakresu walidacji, za każdym razem, gdy obiekt ma być zbadany czy może być uważany za część dziedzictwa, otwiera się możliwość podejmowania decyzji motywowanych np. politycznie. Tak zdarzyło się w przypadku budynku wielorodzinnego Ciepła 3 w Warszawie. Ta kamienica zbudowana na przełomie XIX i XX wieku jest jedną z najbardziej obskurnych zachowanych budowli tego czasu (w rzeczywistości jej środkowa część została zbudowana już w 1881 r.). Pozbawiony jakichkolwiek detali architektonicznych, zakomponowany ciężką ręką, budynek ten stał się obiektem wpisanym do rejestru zabytków.

Niezbyt wiele precyzyjnych informacji można ustalić odnośnie tego budynku oprócz tego, że był on położony na terenie getta podczas II wojny światowej i że było to miejsce narodzin kapelana Jana Skorupki, którego przedstawiono na sławnym obrazie Jerzego Kosaka *Cud nad Wisłą* w bohaterskiej pozie z wyciągniętą ręką, z wyciągniętą w górę ręką z krzyżem opierającego się sowieckiej nawałnicy, inwazji na Polskę w 1920 r., gdzie zginął od wrogiego ostrzału. Jego historię upamiętniono z wyraźną intencją stworzenia poکرzepiającego mitu, a jednak ten mit w połączeniu z faktem, że Jan Skorupka urodził się w tylnej oficynie budynku, były jedynymi powodami wpisania do rejestru całego niskiej jakości budynku.

W tym przypadku (zanim wpis nastąpił, ze świadomością, że takie mogą być intencje niektórych gremiów) przeprowadzono rozszerzoną analizę w celu porównania budynków, które przetrwały zniszczenie warszawskiego getta, a był to jednym z argumentów za zachowaniem obiektu. Niektórzy twierdzili, że budynek przy Ciepłej 3 jest jednym z niewielu ocalałych obiektów (co jest prawdą) i dlatego zasługuje na ochronę. W pobliżu Ciepłej 3 znajduje się jednak 12 innych kamienic, a wszystkie te budynki są równie lub bardziej wartościowe, biorąc pod uwagę kryteria architektoniczne. Budynki przy ul. Pereca lub ul. Próznej są również świadkami przeszłości getta, ale ich włączenie byłoby znacznie bardziej uzasadnione i poprawne metodologicznie – mimo to nie osiągnęły takiego samego zainteresowania i nie przeprowadzono identycznej walidacji, niektóre z tych budynków nawet nie są wykazane w GEZ.

4. WNIOSKI. NAJWAŻNIEJSZA JEST OBIEKTYWIZACJA

Można podać znacznie więcej przykładów błędnych wstępnych ocen, które nieuchronnie spowodują ponowną walidację, jak w wyżej opisanych przypadkach. Status zabytku może być przypisany do budynku, ale aby uczynić ten akt odpowiedzialnym, musi on wynikać z dobrze opisanego, głębokiego, starannie przeprowadzonego procesu, który nie tylko dowodzi pewnych kwestii z konserwatorskiego punktu widzenia, ale - ze względu na

społeczną rolę zabytków i dobro dziedzictwa - jest zrozumiałe, dobrze uzasadnione w oczach społeczeństwa i nie manipuluje społeczną postawą wobec tego domniemanego zabytku. Ocena wielokryterialna oparta na wartościach przeprowadzona w ramach metodologii H^{eV} jest swobodnym wyborem autora i może zostać zastąpiona innym szczegółowym systemem, aby wygenerować odpowiedni zestaw informacji potrzebnych do oceny, a w konsekwencji wypracowania decyzji dotyczącej statusu obiektu. Miraż autorytetu konserwatora trwa tak długo, jak długo utrzymują go sprzyjające okoliczności, ale zanika wraz z presją polityczną lub społeczną - kiedy i ponieważ zbyt często jest pozbawiony oparcia w systemie wartości, zbyt często uzasadniany jako arbitralne stwierdzenie tych, którzy „wiedzą lepiej”. Zamiast dyskursu i edukacji, które ułatwiają proces zachowania dziedzictwa, czynią społeczeństwo świadomymi użytkownikami i protektorami dziedzictwa, to nadużywanie doktryny w imię wyższych, ale nieokreślonych wartości osłabia dyscyplinę ochrony i odwraca sens wielu podjętych wysiłków w budowaniu istotności gmachu doktryny podejmowanych przez naukowców i ICOMOS w szczególności. Ocena, choć skażona subiektywnymi komponentami, musi zostać zobiektywizowana, udoskonalona i uczyniona odporną na krytykę. Powinna umożliwiać weryfikację podjętych ustaleń tak dalece, jak to możliwe. Metody naukowe, metody oceny powinny być nieodzownym narzędziem wykorzystywanym w praktyce.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Affelt, Waldemar: 2008, *Dziedzictwo techniki w kontekście rozwoju zrównoważonego*, in B. Szmygin (ed.), *Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce*, Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Politechnika Lubelska, Warszawa – Lublin, 7-16.
- [2] Barbasz-Bielecka, Anna: 2013, *Przydatność metodologii nauk humanistycznych oraz kognitywistyki w procesie waloryzacji zabytków*, in B. Szmygin (ed.), *Wartościowanie zabytków architektury*, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, 37-40.
- [3] Barełkowski, Robert: 2012, *System wartości zabytkowej a ruina*, in B. Szmygin and P. Molski (eds.), *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*, Politechnika Lubelska, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Warszawa-Lublin, 37-48.
- [4] Barełkowski, Robert: 2013, *Dziedzictwo architektoniczne – przetrwalnik czy generator wartości?*, in R. Barełkowski (ed.): *Harmonizowanie przestrzeni. Perspektywy, studia, interwencje*, Wydawnictwo Exemplum, Poznań, 9-19.
- [5] Barełkowski, Robert: 2014, *Funkcja jako nośnik continuum w zabytku architektury*, in B. Szmygin and P. Molski (eds.), *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*, Politechnika Lubelska, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Warszawa-Lublin, 57-66.
- [6] Barełkowski, Robert: 2016, *Reversing the devaluation of urban heritage. Boernerowo case*, in Rogerio Amoeda, Sergio Lira and Cristina Pinheiro (eds.), *Heritage 2016, 5th International Conference on Heritage and Sustainable Development*, Green Lines Institute, Lisbon, Vol. 2, 1177-1189.
- [7] Barełkowski, Robert: 2017, *Metodyka określania warunków brzegowych dla interwencji architektonicznej w środowisku nasyconym obiektami zabytkowymi <The Methodology for Determining Conditions for Architectural Interventions in Heritage-rich Environment>*, space & FORM / Przestrzeń i Forma no 31, p. 9-46.
- [8] Bukal, Grzegorz: 2013, *Ochrona i zagrożenie wartości zabytków – czyli o skutkach braku wartościowania i co dalej...*, in B. Szmygin (ed.), *Wartościowanie zabytków architektury*, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, 61-70.
- [9] Faryna-Paszkiwicz, Hanna: 2001, *Saska Kępa*, Wydawnictwo Murator, Warszawa.
- [10] Frodl, Walter: 1966, *Pojęcia i kryteria wartościowania zabytków*, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, seria B, t. XIII, Warszawa.

- [11] Gawlicki, Marcin: 2013, *Ocena wartości zasobu zabytkowego – cele, metody, praktyka*, in B. Szmygin (ed.), *Wartościowanie zabytków architektury*, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, 99-104.
- [12] Gwoździwicz, Paulina: 2009, *Ograniczenia prawa własności zabytków*, *Roczniki Administracji i Prawa*, rok IX, 111-130.
- [13] Hirsch, Robert: 2013, *Praktyczne zastosowanie wartościowania zabytków czyli kategorie ochrony konserwatorskiej budynków w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego*, in B. Szmygin (ed.), *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków architektury*, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Biuro SKZ UMS Warszawa, Politechnika Lubelska, Warszawa-Lublin, 67-74.
- [14] Kubiszewska, Katarzyna: 2014, *Rola zabytków w gospodarce – wybrane zagadnienia*, *Ochrona Zabytków*, 2, 163-176.
- [15] Leśniakowska, Marta: 2005, *Architektura w Warszawie w latach 1918-1939*, Arkada, Warszawa.
- [16] Rutyna, Halina: 2012, *Kościół Ducha Świętego w Stargardzie Szczecińskim. Cz. 3, zabytek i wartości*, *space & FORM / Przestrzeń i Forma* no 18, p.9-46.
- [17] Scheider, Simon and Janowicz, Krzysztof: 2010, *Places as Media of Containment*, at GIScience 2010, Zurich, 1-5.
- [18] Szmygin, Bogusław: 1996, *Doktryny i zasady konserwatorskie a współczesne możliwości ich realizacji*, *Ochrona Zabytków*, 49/4 (195), 347-350.
- [19] Szmygin, Bogusław: 2013, *Propozycje założeń do systemu wartościowania zabytków architektury – podmiot, przedmiot, status wartości*, in B. Szmygin (ed.), *Wartościowanie zabytków architektury*, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, 187-196.
- [20] Witwicki, Michał Tadeusz: 2007, *Kryteria oceny wartości zabytkowej obiektów architektury jako podstawa wpisu do rejestru zabytków*, *Ochrona Zabytków*, 1/2007, 77-98.

O AUTORZE

Architekt, urbanista, nauczyciel akademicki, członek PAN o/Poznań, WOIA, SARP, ICOMOS PL. Obszar zainteresowań obejmuje przede wszystkim zróżnicowane formy holistycznego traktowania środowiska przestrzennego, uwzględniającego działania architektoniczne, urbanistyczne i planistyczne jako aspekty współkształtujące otoczenie człowieka. Aktualne działania obejmują proces projektowania architektonicznego, metody projektowania, efektywne mechanizmy zarządzania przestrzenią, programy na rzecz środowiska zubożonego, wymagającego wdrożenia mechanizmów stabilizujących – zrównoważonego rozwoju.

AUTHOR'S NOTE

Architect, urban designer and planner, academic tutor, member of PAN Poznań Branch, WOIA, SARP, ICOMOS PL. The field of interests includes first and foremost various forms of holistic approach to the environment, acknowledging architectural, urban design and planning contributions as aspects of the very same problem – co-creation of human habitat. Recent research include architectural design process, design methods, efficient mechanisms of spatial management, programs to enhance depleted environments, requiring stabilization – sustainable development

Kontakt | Contact: robert@armageddon.com.pl